

תוכן העניינים

ז	הבעת תודה
ט	הערות מקדימות
1	מבוא
	0.1 מטרות המחקר ומיקומו מבחינה דיסציפלינרית 1
	0.2 המסגרת התאורטית והמתודולוגית 3
	0.3 מצב המחקר לגבי הגזרה הנחקרת ודרכי ביצוע המחקר הנוכחי 12
18	1. הנורמות המקדימות ומעמדה של הגזרה הנחקרת בתרבות היעד הערבית
	1.1 ריבודה ומעמדה של הספרות המתורגמת לערבית 19
	1.2 הרקע החברתי-היסטורי למגעים הבינתרבותיים של יהודים וערבים 27
	1.3 רשימת המצאי 39
	1.4 הנורמות המקדימות בהתבטאויות החוץ-ספרותיות 70
	1.5 סיכום הממצאים על הנורמות המקדימות ומעמדה של הגזרה הנחקרת 94
98	2. הנורמות הביצועיות
	2.1 הנורמות המטריציאליות 98
	2.2 הנורמות הלשוניות 126
	2.3 מניפולציות בין-תרבותיות 199
	2.4 סיכום הממצאים והגדרת הנורמה הראשית 253
257	3. סיכום
261	ביבליוגרפיה
285	מפתח שמות האישים

מבוא

0.1 מטרות המחקר ומיקומו מבחינה דיסציפלינרית

0.1.1 מטרות המחקר

מחקר זה הוא מחקר תיאורי-היסטורי. מטרת המחקר העיקריות הן:
א. תיאור המצאי התרגומי הקיים בגזרה הנחקרת, אופיו, המגזרים השונים שבתוכו ויחסי הגומלין שביניהם.
ב. בדיקת מעמדה ומיקומה של הגזרה הנחקרת בספרות המתורגמת לערבית ובתרבות היעד הערבית בישראל ובעולם הערבי. ההנחה היא שגזרה זו היא במעמד שולי משום שפעילות התרגום מעברית לערבית התנהלה בצל סכסוך פוליטי מתמשך בין הציונות וישראל לבין הפלסטינים והעולם הערבי.
ג. ניסיון להבין את השינויים שחלו במאפייניה ובמעמדה של הגזרה הנחקרת במהלך השנים הנידונות (1948-1990) על רקע השינויים שחלו בתנאים הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים שבהם התנהלה פעילות התרגום.
ד. השתקפות המגעים בין התרבות הערבית לתרבות העברית בהתנהגות התרגומית לפני מעשה התרגום ובמהלכו.
כמו כן ינסה המחקר לתרום את חלקו לחקר התרגום בתחומים הבאים:
(א) תרגומים בין תרבויות הנמצאות בעימות פוליטי ולאומי; (ב) תרגומים בין שתי תרבויות שיחסי רוב ומיעוט ביניהן אינם חד־משמעיים; (ג) תרגומים מתוך מניעים אידאולוגיים ופוליטיים. תחומים אלה מחייבים מחקרים תיאוריים נוספים שיאמתו או יפריכו את הטענות המועלות כאן.
הצבת מטרות אלה קובעת במידה רבה את הדיסציפלינה המחקרית ואת המסגרת התאורטית והמתודולוגית של המחקר, כפי שיתבררו להלן.

0.1.2 הדיסציפלינה המחקרית

מחקר זה נעשה במסגרת הדיסציפלינה המחקרית הידועה כיום בשם 'חקר התרגום' (translation studies). גיימס הולמס, חוקר ממוצא אמריקאי באוניברסיטת אמסטרדם, הוא כנראה הראשון שקבע את שם הדיסציפלינה וביקש לראות בה דיסציפלינה

מדעית נפרדת בכנס שהתקיים בקופנהגן בשנת 1972.¹ ואכן, הדיסציפלינה החלה להתגבש מאז שנות השבעים ונעשתה דיסציפלינה עצמאית המתעניינת במגוון רחב של תחומים הקשורים לתרגום מתוך שימוש במתודולוגיות ובמסגרות תאורטיות המבוססות על דיסציפלינות אחרות. הולמס עצמו מחלק את הדיסציפלינה לשני תחומים עיקריים: חקר התרגום ה'טהור' וחקר התרגום היישומי.² חקר התרגום ה'טהור' כולל, לפי הולמס, את מחקרי התרגום התיאוריים ואת תורת התרגום. חקר התרגום היישומי כולל חקר פעילויות הקשורות ליישומים ספציפיים, כגון הכשרת מתרגמים, הכנת עזרים למתרגמים (כגון מילונים) וביקורת התרגום. במחקרי התרגום התיאוריים הולמס מבחין בין מחקרים הממוקדים בתוצר לבין אלה הממוקדים בתהליך או בפונקצייה. גדעון טורי, לעומת זאת, אינו רואה בפעילויות היישומיות רכיב נפרד בחקר התרגום אלא רק 'הרחבות' של הדיסציפלינה. הוא גם אינו מקבל את הפרדת המחקרים התיאוריים לתחומים אוטונומיים. לדעתו, הפרדה כזאת היא מתכון בטוח לתיאורים שטחיים.³

כיום יש גישות תאורטיות רבות שבאמצעותן אפשר לחקור את התרגום: הגישות הפונקציונליות-קומוניקטיביות, הגישות הבלשניות, הגישות הפסיכולינגוויסטיות-קוגניטיביות ותאוריית הרב-מערכת. ריבוי הגישות, האסכולות והמתודולוגיות בחקר התרגום הביא חוקרים אחדים להדגיש שההטרונגניות הזאת היא לא בהכרח בעוכריה של הדיסציפלינה, אלא דווקא מסייעת להתקדמותה ולהתפתחותה.⁴ לא יידונו כאן כל הגישות התאורטיות, היתרונות של כל אחת מהן וההבדלים ביניהן, אולם בניית מסגרת תאורטית ומתודולוגית למחקר זה חייבה בכל זאת עיון מקדים בתפיסות היסוד של הגישות השונות ובדיקת התאמתן למטרות המחקר שהוצגו לעיל. עיון זה הוביל להתמקדות בשתי תאוריות שנראו בעיני המתאימות ביותר למטרות המחקר: **תאוריית הסקופוס ותורת נורמות התרגום המבוססת על תאוריית הרב-מערכת.** שתי

התאוריות התפתחו באמצע שנות השבעים, ושתיהן מתמקדות בתרבות היעד. תאוריית הסקופוס (skopostheorie), שפותחה בגרמניה במחקריו של הנס ורמיר, ולאחר מכן במשותף עם קטרינה רייס, נחשבת לתאוריה חשובה מאוד בגישות הפונקציונליות-קוגניטיביות לחקר התרגום.⁵ בבסיס תאוריה זו, שהדגישה את הצד הפונקציונלי והחברתי-תרבותי בתרגום, עומד מושג ה'סקופוס', השאול מהיוונית ומשמעותו 'מטרה'. ה'סקופוס', לפי גישה זו, חייב להיות מוגדר לפני תחילת התרגום.

1 טורי 1995, עמ' 7; גנצלר 1993, עמ' 74.

2 הולמס 1988, עמ' 67-79.

3 טורי 1995, עמ' 9-19.

4 ונוטי 1996; בייקר 1996.

5 ורמיר 1978; רייס וורמיר 1984.

למעשה, כל פעילות אנושית (כולל תרגום) מוגדרת על ידי מטרתה (סקופוס), ולכן היא פונקצייה של המטרה. תהליך התרגום עצמו והקשר בין טקסט המקור וטקסט התרגום מושפעים במידה רבה מהסקופוס, הנקבע בעיקר על ידי המשתמש או המזמין של טקסט היעד והרקע התרבותי שלו.⁶ תאוריה זו הביאה, לדעת טורי, לביסוס מעמדה של האוריינטציה המחקרית המעוגנת בתרבות היעד.⁷ אולם התאוריה מציבה כמה קשיים בפני אלה הרוצים להשתמש בה במחקר תיאורי-היסטורי על הספרות המתורגמת: (א) כתבי מייסדי התאוריה והמחקרים שנעשו על פיה כתובים ברובם בגרמנית ועוסקים בעיקר בתרגומים לגרמנית; (ב) הזרם המרכזי של תאוריית הסקופוס מתמקד בבעיות בעלות אופי יישומי כדי 'לשפר' את עולם הניסיון שלנו;⁸ (ג) חוקרים אחדים מטילים ספק בהתאמתה של התאוריה הזאת לחקר התרגום הספרותי.⁹ לעומת זאת, תורת נורמות התרגום המבוססת על תאוריית הרבימערכת (ראה להלן) לא רק שהיא בעלת אוריינטציה תיאורית-ביאורית-היסטורית המעוגנת בתרבות היעד, אלא היא יושמה הלכה למעשה במסגרת מחקרים תיאוריים שונים, ולשפות שונות. גישה זו מאפשרת להסביר בצורה שיטתית את הרכבה של הספרות המתורגמת ואת אופייה ולתאר את יחסיה של הספרות המתורגמת עם הספרות הקולטת. לכן בחרתי במסגרת התאורטית והמתודולוגית של תאוריה זו. המסגרת הזאת תואמת את המטרות שנקבעו לעיל, והיא גם תרמה לעצם ניסוחן.

0.2 המסגרת התאורטית והמתודולוגית

0.2.1 תאוריית הרבימערכת

תאוריית הרבימערכת (polysystem theory), ששורשיה בפורמליזם הרוסי, התגבשה במחקריו של איתמר אבן-זהר ופותחה ויושמה בכתביו של טורי, תלמידו ועמיתו, ולאחר מכן אצל תלמידיהם של השניים.¹⁰ הפורמליסטים הרוסיים, ובעיקר יורי טיניאנוב, השתמשו במונח 'מערכת' כדי לתאר את הספרות ואת תהליך התפתחותה.¹¹ אבן-זהר, שרצה בראשית שנות השבעים לפתור בעיות הקשורות לתורת התרגום ולתולדות הספרות העברית, אימץ את הגישה של טיניאנוב וחרביו והגיע לתפיסת

6 להסברים נוספים על תאוריה זו ראה גנצלר 1993, עמ' 71; שפנר 1998.

7 טורי 1995, עמ' 25.

8 שם.

9 ראה למשל סנליהורנבי 1990, עמ' 84.

10 ראה את מחקריו של אבן-זהר ובעיקר מחקרו המסכם: אבן-זהר 1990. וראה גם טורי 1977; 1995; ויסברוד 1989; עמית-כוכבי 1999.

11 טיניאנוב 1971.

הרב-מערכת. לפי תפיסה זו, ספרות, כמו כל פעילות תרבותית, מהווה רב-מערכת, כלומר קבוצה הטרוגנית והיררכית של מערכות המקיימות ביניהן יחסי גומלין דינמיים. כל מערכת היא למעשה רשת של יחסים בין רכיבים שונים (טקסטים, מחברים, מו"לים, מודלים טקסטואליים וכיוצא בזה) הנחשבים ל'שייכים' לשלם אחד. ברב-מערכת הספרותית יש מתיחות מתמדת בין המרכז (אשר מכתוב נורמות ודגמים לרב-מערכת) לבין השוליים ובין המערכת הקנונית או הרשמית (הנמצאת לרוב במרכז הרב-מערכת) לבין המערכת הלא-קנונית או הלא-רשמית.¹² 'השוליים', כלומר כל הפונקציות הלא-קנוניות (גם מודלים וגם מוצרים), הנמצאים בשלבים שונים של התמסדות כלא ממסדיים או כאנטי-ממסדיים, מנסים להחליף את הפונקציות השולטות במרכז (ומצליחים, אם הדינאמיקה הספרותית מאפשרת זאת).¹³ נוסף על כך יש מתיחות בין מודלים 'ראשוניים' (מחדשים) לבין מודלים 'משניים' (שמרניים). מודל ספרותי ראשוני שהתקבל במרכז והשיג מעמד קנוני נוטה להיות שמרני כשהוא מנסה להתמודד עם רעיונות ספרותיים חדשים.

תרומתה של תאוריה זו לחקר התרגום הספרותי הייתה בהעמדת שלוש תפיסות

בסיסיות:

א. תפיסת הספרות המתורגמת כמערכת, ולא כאוסף של יצירות מתורגמות בודדות, בתוך הרב-מערכת הספרותית. היא יכולה לתפוס מעמד מרכזי או שולי ברב-מערכת. אבן-זוהר מזהה שלושה מצבים שבהם הספרות המתורגמת תופסת מקום מרכזי:¹⁴ כאשר הספרות 'צעירה' ולא התגבשה עדיין לרב-מערכת; כשהספרות 'שולית' או 'חלשה', כמו הספרות של עמים קטנים; ברגעי משבר ובנקודות מפנה בהתפתחותה של ספרות, כאשר מודלים ישנים ומבוססים אינם מקובלים עוד בעיני הדור הצעיר. במקרים כאלה הספרות המתורגמת הופכת לאחת המערכות החשובות ברב-מערכת הספרותית, משום שהיא מספקת לאותן ספרות מודלים ספרותיים מוכנים ומגוון רחב של סוגי טקסטים.

לעומת זאת, ספרות מתורגמת היא מערכת שולית כשהיא מתנהלת כפעילות משנית, והיא נעשית גורם מרכזי של שמרנות על ידי כך שהיא משמרת מודלים מסורתיים ומיושנים. ראוי לציין כאן שהספרות המתורגמת אינה מתנהגת בכללותה באופן אחיד, אלא היא, כמו כל ספרות, מערכת עם הריבוד הפנימי שלה.¹⁵

ב. התמקדות לא במידת השקילות (equivalence) הקיימת בין טקסט התרגום לבין טקסט המקור אלא בטקסטים המתורגמים עצמם, במעמדם ותפקידם בתרבות היעד

12 על הניגודים רשמי-לא-רשמי ומרכז-שוליים ראה ויסברוד 1989, עמ' 7-9.

13 אבן-זוהר 1984, עמ' 136.

14 אבן-זוהר 1990, עמ' 48-46.

15 אבן-זוהר 1977, עמ' 43-42.

וביחסים שלהם עם הטקסטים המקוריים באותה תרבות. לפי אותה גישה אין להצהיר מראש מה הוא תרגום ואיזה סוג יחסים צריכים להיות בינו לבין טקסט המקור.¹⁶ ג. ההנחה שיש נורמות המכתיבות את דרכיו של התרגום, את אופן בחירת התרגומים בתרבות היעד, את מדיניות ההוצאה לאור של התרגומים ואפילו את ההגדרה מהי יצירה מתורגמת. נורמות אלה משפיעות על מקומה של הספרות המתורגמת בתוך הרב־מערכת, ובו בזמן הן תלויות במקום זה.¹⁷

תאוריית הרב־מערכת שימשה בסיס לתורת נורמות התרגום ומחקרי התרגום התיאוריים. המחקרים תרמו לתיקון ולשיפור של התאוריה והביאו להצגת מסגרת תאורטית ומתודולוגית מגובשת.

0.2.2 נורמות התרגום ומחקרי התרגום התיאוריים

תורת נורמות התרגום, המבוססת על תאוריית הרב־מערכת, קיבלה תנופה בעיקר במחקריו של טורי, ולאחר מכן במחקרי תלמידיו.¹⁸ בהמשך לעבודתו של אבן־זהר הציג טורי גישה תיאורית, מעוגנת בתרבות היעד, פונקציונלית, מערכתית, שעניינה הנורמות והאילוצים השולטים בייצור תרגום ובהתקבלותו. ניתוח תיאורי, על פי גישה זו, חייב להתחיל בתרבות היעד, שם מוצגים או נתפסים טקסטים מסוימים כתרגומים.¹⁹ עמדה זו מנוגדת לפרדיגמות אחרות שניסו לתאר תרגום לפי קריטריונים קבועים אפריוריים, מתוך העמדת טקסט המוצא במרכז הדיון.²⁰

טורי, הרואה בתרגום תופעה תרבותית, העמיד את מושג הנורמות במרכז הגישה התיאורית. המושג עצמו, שמקורו בעבודות של אבן־זהר ועמיתיו, בא להצביע על תחום הגורמים הבין־סובייקטיביים, שהוא הרחב והמרכזי ביותר בין האילוצים הפועלים על כל התנהגות חברתית ותרבותית. מקומן של הנורמות הוא בין שני אילוצים מנוגדים: מצד אחד כללים מקובלים, ומצד שני אידיוסיןקרטיות. מעשה התרגום בשלביו השונים תלוי בנורמות, כפי שנאמר לעיל. המתרגם, הממלא תפקיד חברתי, מודע על פי רוב להתנהגות התרגומית המועדפת בסיטואציה חברתית־תרבותית ספציפית. הוא יכול, מצד אחד, לנהוג לפי אותן נורמות ולצפות למשוב חיובי מצד החברה, שיתבטא בפרסום הטקסט המתורגם, בתגובה אוהדת מצד המבקרים וכיוצא בזה. ומצד שני, הוא יכול להתעלם מאותן נורמות ולצפות לסנקציות מצד החברה, שיתבטאו באי־פרסום הטקסט המתורגם, בתגובה צוננת או בחוסר תגובה מצד המבקרים וכיוצא

16 אבן־זהר 1990, עמ' 51.

17 טורי 1980, עמ' 53, 56-57.

18 ראה את מחקריו של טורי ובעיקר מחקרו המסכם: טורי 1995.

19 אפשר שטקסטים מקוריים יתחזו לתרגומים או שתרגומים יתחזו לטקסטים מקוריים.

20 להתייחסות נרחבת לפרדיגמות אלה ראה טורי 1980, עמ' 35-50, 63-70.

בוה. הנורמות עשויות להשתנות בהתאם לשינויים בערכי החברה, להפוך לכללים ואף להתנסח כחוקים או לרדת מגדולתן ולאבד את תוקפן. כמו כן הנורמות הפועלות במגזר תרגומים מסוים עשויות להתארגן כמערכת נורמטיבית הייררכית.²¹ טורי דן בשלושה סוגים של נורמות תרגום: הנורמה הראשית, הנורמות המקדימות והנורמות הביצועיות.²²

הנורמה הראשית (initial norm) נוגעת לבחירה העקרונית, האסטרטגית, בין היצמדות לנורמות הקיימות בטקסט המוצא, בספרות המוצא ובלשון המוצא לבין היצמדות לנורמות של ספרות היעד ושל לשון היעד. בהיצמדות לנורמות של טקסט המוצא, ספרות המוצא ולשון המוצא נבחנת ההלימה של טקסט התרגום ביחס לטקסט המקור, ואילו בהיצמדות לנורמות של לשון היעד וספרות היעד נבחנת קבילותו בתרבות היעד.

הנורמות המקדימות (preliminary norms) נוגעות לקיומן ולאופיין של מדיניות התרגום ושל ישירות התרגום. מדיניות התרגום היא אוסף הגורמים המשפיעים על עצם ההחלטה לתרגם ועל בחירתן של היצירות לתרגום מתוך מאגר הטקסטים והספרויות בלשוניות השונות. ישירות התרגום נוגעת לשאלה אם הטקסט יתורגם ישירות מלשון המוצא או באמצעות לשונות מתווכות.

הנורמות הביצועיות (operational norms) נוגעות להחלטות המתקבלות במהלך מעשה התרגום עצמו. הן נחלקות לשני סוגים: (א) הנורמות המטריציאליות, הקשורות לעצם קיומו של חומר לשוני של לשון היעד המכוון לבוא תמורת החומר הלשוני של לשון המוצא (ולפיכך מידת מלאותו של התרגום), מיקומו בטקסט (או צורת הפיזור הממשית שלו) והסגמנטציה הטקסטואלית (למשל חלוקת הטקסט לפסקאות); (ב) הנורמות הטקסטואליות-לשוניות, המתייחסות לבחירה בחומר לשוני וטקסטואלי ספציפי כדי לנסח את טקסט התרגום או כדי להחליף בו את החומר הלשוני והטקסטואלי המקורי.

חשיבותן של הנורמות, על פי תאוריה זו, היא בהיותן קטגוריה לניתוח תיאורי. תכליתו העיקרית של המחקר התיאורי היא אפוא חילוץ הנורמות המונחות בבסיס הטקסט המתורגם או קורפוס תרגומים, אצל מתרגם יחיד או אצל אסכולה של מתרגמים. טורי הציע במחקריו מודל מתודולוגי לחילוץ הנורמות ולתיאור תפיסת התרגום הכללית. מודל זה מתואר להלן בסעיף 0.3.2.3.

21 טורי 1977, עמ' 8, 11, 84; 1995, עמ' 53, 249.

22 טורי 1977, עמ' 18-23; 1980, עמ' 53-57; 1995, עמ' 56-61.

0.2.3 הביקורת על גישתם של אבן־זוהר וטורי בחקר התרגום בעקבות מחקריהם של אבן־זוהר וטורי ותלמידיהם (להלן האסכולה התל אביבית) הופיעו מחקרים רבים שאימצו את הגישה התיאורית המעוגנת ביעד והמבוססת על רעיון הרב־מערכת.²³ בעיקר חוקרים מבלגיה ומהולנד תרמו לביסוס מעמדה של האסכולה התל אביבית במחקרי התרגום התיאוריים האירופיים.²⁴ אדווין גנצלר מציין כי שיא שיתוף הפעולה בין חוקרי התרגום הספרותי בישראל ובלגיה היה בייסודו של כתב העת *Target* באמסטרדם בשנת 1989 על ידי טורי וג'וזפה לאמבר.²⁵ מתחילת שנות התשעים של המאה העשרים מסתמנת, לדעת גנצלר, התרחקות מגישת אסכולה זו מצדם של חוקרי תרגום הולנדיים ובלגיים, שנחשבו לחסידי גישה זו ולדובריה.²⁶ חוקרים ממדינות אחרות השתמשו גם הם בגישת האסכולה התל אביבית.²⁷ קבוצת מחקר של התרגום הספרותי שהתגבשה בשנת 1985 באוניברסיטת גטינגן (Göttingen) בגרמניה קיבלה תחילה את גישתה של אסכולה זו, אלא שחוקרים אחדים ממנה החלו לאחר מכן להשמיע ביקורת על אותה גישה מתוך אימוץ תאוריית תרגום המעוגנת במה שאבן־זוהר קרא 'תעביר' (transfer), כלומר אימוץ ועיבוד מבנים ופריטים של ספרות מקור בספרות יעד.²⁸ ארמין פרנק, מראשי הקבוצה הזאת, טוען שתאוריית הרב־מערכת הצליחה בזמנו לשחרר את חקר התרגום מהתפיסות הנורמטיביות, אבל אין היא מצליחה לתת הסברים לסיטואציות היסטוריות מסובכות.²⁹ לדברי דירק דה חסט, חברי קבוצת גטינגן הסתייגו מהדוגלים בתאוריית הרב־מערכת בשל השימוש המבולבל והלא שיטתי שעשו במונח 'מערכת', ואילו מן התאוריה עצמה הסתייגו משום שהמחקר התיאורי על פיה נוטה לטשטש את ההקשר ההיסטורי והאמנותי־יצירתי של תופעות ספרותיות על ידי שימוש במסגרת סטטית וא־היסטורית.³⁰

גם חוקרים מחוץ לקבוצה הגרמנית לא חסכו את שבט ביקורתם מאותה אסכולה. אנתוני פים, למשל, טוען שמהגישות הקיימות, ובכללן גישתו של טורי, לא הצליחה אף אחת לזהות את מה שאבן־זוהר הגדיר 'הדבר הייחודי בתרגום' וגם לא 'להבהיר

23 לסקירה של מחקרים אלה ראה למשל גנצלר 1993; ויסברוד 1998.

24 למשל הולמס ואחרים 1978; הרמנס 1985.

25 גנצלר 1993, עמ' 182.

26 שם, עמ' 185.

27 למשל באשר לתרבות התורכית, פאקר 1986; באשר לתרבות האירית הקדומה, טימוצ'קו 1991.

28 גנצלר 1993, עמ' 183-184.

29 פרנק 1992, עמ' 375-378.

30 דה חסט 1992, עמ' 33-34.

ממה מורכבים תהליכי תרגום. פים עצמו מוצא הצדקה, על סמך כתביו של אבן־זוהר, לשימוש בגישה המעוגנת ב'תעביר'.³¹

גנצלר מודה שגישתם של אבן־זוהר וטורי עזרה לחקר התרגום לפרוץ מחסומים קונצפטואליים ולמצוא מתודה טובה יותר לתיאור תרגומים. אך הוא מעלה כמה הסתייגויות מתאוריית הרב־מערכת: (א) הנטייה של אבן־זוהר להציע כללים אוניברסליים המבוססים על תצפיות מצומצמות; (ב) אימוץ המסגרת הפורמליסטית ותפיסותיה, אף שהן עומדות לעתים בסתירה לתזה שלו; (ג) חוסר התחשבות בתנאים החוץ־ספרותיים; (ד) הצגת גישה זו במונחים של אובייקטיביות מוחלטת, דבר שאיננו תואם את המציאות.

באשר לגישה של טורי גנצלר מעלה עוד כמה הסתייגויות: (א) השימוש של טורי בטקסט אידאלי קבוע ('התרגום האדקוטי') לצורך השוואה סותר את הנחת היסוד שלו שאין טקסט אידאלי או תרגום אדקוטי. יש להעיר כאן שטורי עצמו הסתייג בספרו האחרון מהשימוש הזה;³² (ב) השימוש בתפיסות השאלות מהסטרוקטורליזם והפורמליזם הגביל את המסגרת הקונצפטואלית; (ג) תאוריה זו מפרידה בין הרב־מערכת הספרותית ובין מערכות תרבותיות משמעותיות אחרות.³³

חוקרים אחרים לא הסתפקו בביקורת אלא הציעו שינויים ותוספות לגישה המעוגנת ביעד. אנדרה לפוור הציע, למשל, להוסיף לתאוריית הרב־מערכת את המונחים 'קוטביות', 'מחזוריות' ו'פטרונות'.³⁴ באחרון, למשל, כוונתו ליכוח מכל סוג שהוא שיכול להיות בעל השפעה בעידוד והפצה, או באי־עידוד, צנזורה והשמדה של יצירות ספרות.³⁵ אנדרו צ'סטרמן ניסה לשכלל את מושג הנורמות על ידי הבחנה בין הנורמות המקצועיות לנורמות הציפייה. לפי תפיסתו, הנורמות המקצועיות נוצרו על ידי התנהגות מקצועית מוסמכת. הן שולטות במתודות ובאסטרטגיות המקובלות בתהליך התרגום ונחלקות לשלושה סוגים עיקריים: נורמת אחריות, שהיא נורמה מוסרית הדורשת סטנדרטים מקצועיים של שלמות ויסודיות; נורמת תקשורת, שהיא נורמה חברתית המציינת את התפקיד החברתי של המתרגם כמומחה לתקשורת; נורמת יחס, שהיא נורמה לשונית הנוגעת לטיב היחס בין טקסט המקור לטקסט התרגום כפי שמגדיר אותו המתרגם על בסיס הבנתו את כוונותיו של מחבר המקור, הסוג והסקופוס של הטקסט ואופי קהל הקוראים הצפוי. נורמות הציפייה מוגדרות

31 פים 1992, עמ' 187-188.

32 טורי 1995, עמ' 84. ראה למשל שימוש כזה אצל הנ"ל 1980, עמ' 112-121; ובעקבותיו וסברוד 1989, עמ' 24.

33 גנצלר 1993, עמ' 121-139.

34 לפוור 1983, עמ' 194.

35 לפוור 1984, עמ' 92.

על ידי הציפיות של נמעני התרגום באשר לצורתו הראויה של טקסט תרגום וטקסט טבעי בלשון היעד.³⁶

ביקורות אלה מצד חוקרים שהכירו בחשיבות גישת האסכולה התל אביבית בחקר התרגום ואף קיבלו חלק מהנחות היסוד שלה יש בהן כדי לתרום להתפתחות אותה גישה ולהתגבשותה. על כן ביקורות אלה לא הדאיגו את הוגי הגישה ואת חסידיה כמו שהדאיגה אותם ההתעלמות ממנה או חוסר יישומה במחקריהם של חוקרי תרגום רבים ברחבי העולם. ויסברוד, תלמידתו של טורי, סבורה שיש כמה גורמים להתעלמות זו: (א) המחקרים התיאוריים העיקריים שנכתבו על פי גישה זו עוסקים בתרבות העברית, שאיננה מוכרת בעולם; (ב) לישראל מעמד שולי בקהילה האקדמית הבין-לאומית; (ג) הסטרוקטורליזם הצרפתי שבבסיס התאוריות המערביות השולטות כיום בחקר התרבות סטה מעקרונות הסטרוקטורליזם הציכי שאימצו אבן-זהר וטורי.³⁷

טורי מדבר על גורמים אחרים להתעלמות מגישתו: (א) השימוש הבלתי מרוסן של גישות שונות במונח 'מערכת', דבר שגרם לבלבול בקרב החוקרים; (ב) חוסר יישום התאוריה בצורה מספקת במחקרי שדה; (ג) הקושי של החוקרים האירופיים לקבל מסגרת תאורטית ותיאורית המעוגנת ביעד, מאחר שהתרבויות האירופיות היו במגע מתמיד זו עם זו.³⁸ לדעת טורי, מה שמחדד קביעה זו הוא העובדה שכאשר חוקרים אירופיים מסוימים, שאינם חסידי גישתו המעוגנת ביעד, נדרשו לחקור מקרים שבהם ההתערבות (interference) בין שתי ספרויות איננה קיימת או חלשה הם נאלצו במידה מסוימת להישען על גישה זו.³⁹ לדבריו הדגשת האוריינטציה ההיסטורית וההתמקדות ב'תעביר' במחקרי הקבוצה הגרמנית בגטינגן אינן יכולות לתת הסברים מלאים לאילוצים שבתרבות היעד.⁴⁰

0.2.4 הגמוניה, אידאולוגיה ותרגום

המחקר הנוכחי דן במגעים בין-תרבותיים סבוכים ובסיטואציית תרגום מורכבת: מצד אחד המגעים בין התרבות הערבית לבין התרבות העברית התנהלו בצל עימות פוליטי ממושך בין יהודים לערבים במזרח התיכון; מצד שני מגעים אלה התנהלו בצל הגמוניה פוליטית, חברתית וכלכלית של הרוב היהודי כלפי המיעוט הערבי בישראל עצמה. מצב מורכב זה מחייב הרחבת הבסיס התאורטי באמצעות מחקרים העוסקים באופן ספציפי בתרגומים משפת רוב לשפת מיעוט, או בתרגומים בין שפות בעימות, ובכלל בהשפעתן של הגמוניה ואידאולוגיה על התרגום.

36 צ'סטרמן 1993, עמ' 8-9.

37 ויסברוד 1998, עמ' 41-42.

38 טורי 1995, עמ' 175-176.

39 ראה למשל סנל-הורנבי 1987, עמ' 96-99.

40 טורי 1995, עמ' 30, 36, 130.

באשר לתרגומים לשפת מיעוט, טורי טוען ששפות מיעוט הן חלשות על פי הגדרתן, לא רק לעומת שפת הרוב באותה חברה, אלא גם ביחס לרוב שפות המקור. במקרה של תרגום לשפת מיעוט פעילות התרגום מביאה לשינויים בלשון היעד. אולם במקרים שבהם שפת המיעוט הזאת משמשת שפת הרוב בחברה אחרת, כמו הערבית בישראל לעומת הערבית במדינות ערב והשוודית בפינלנד לעומת השוודית בשוודיה, הדבר יגרום להעלאת היוקרה של אותה שפה בחברת המיעוט ולהעשרתה באמצעים לשוניים. במקרים כאלה פעילות התרגום לא בהכרח תביא לשינויים בלשון היעד.⁴¹ השתקפות המגעים הבינ־תרבותיים בהתנהגות תרגומית זכתה להתעניינות מחקרית,⁴² אך בחקר התרגום עלתה שוב ושוב, מנקודות מבט שונות, שאלת הקשר בין הגמוניה, אידאולוגיה ותרגום. לפוור, ובעקבותיו חוקרים אנגליים ואמריקניים העוסקים בפן ההיסטורי־תרבותי של התרגום, הציעו להתמקד בהשפעות החוץ־ספרותיות על התרגום כדי להראות איך הרכיב האידאולוגי מגביל את השיח הספרותי. לפוור הציע את המונח 'טקסט משתבר' (refracted text), שבו הוא מתכוון לטקסטים שעובדו לקהל מסוים (ילדים, למשל) או לפואטיקה מסוימת או לאידאולוגיה מסוימת.⁴³ סוזן בסנט ולפוור החלו גם לדבר על 'מפנה תרבותי' והציעו לחוקרים להשתמש במונחים כמו 'פטרונות', 'שבירה' ו'אידאולוגיה' כדי לחקור את הגחמות והתמורות בשימוש בכוח בחברה ואת משמעות השימוש בכוח לייצור תרבות, שייצור התרגום הוא חלק ממנו.⁴⁴

כמה מבקרים פוסט־קולוניאליים ראו בתיאור פעילות התרגום את אחת הבעיות הקשות בניתוח 'תעבירים' תרבותיים ואתניים.⁴⁵ לדברי רות אוונס הם לא קיבלו את ההשקפה המסורתית שראתה בתרגום חלק מהבנת 'האחר'. התרגום נתפס בעיניהם בראש ובראשונה כקשר כוחני, שבו תפקיד הטקסטים המתורגמים הוא כפיית ערכים תרבותיים הגמוניים על העמים הנשלטים מתוך שטשוש האלימות הקולוניאלית.⁴⁶ טג'סוויני נירניאנה אף מאשימה את מחקרי התרגום בהתעלמות לא רק מהכוחניות המאפיינת את מעשה התרגום אלא גם מהעובדות ההיסטוריות הקשורות לפרסומם של טקסטים מתורגמים. נוסף על כך, לטענתה, נעלמו ממחקרי התרגום התיאוריים של טורי נושאים חשובים כמו האינטר־טקסטואליות של תרגומים, האופי הקנוני של תרגומים מסוימים, חלקם בהשתלטות הקולוניאלית וההתערבות החד־כיוונית הרחבה

41 טורי 1985.

42 ראה למשל טורי 1987; בסנט ולפוור 1990.

43 לפוור 1981, עמ' 72.

44 בסנט ולפוור 1990, עמ' 5.

45 ראה למשל צ'יפיץ 1991; נירניאנה 1992.

46 אוונס 1998.

של השפות האירופיות בתקופה הקולוניאלית.⁴⁷ במחקרה ניסתה נירניאנה להראות כיצד משמשים הטקסטים המתורגמים כלי שרת בידי השלטונות הקולוניאליים. לטענתה, 'תרגום יוצר אסטרטגיות של הכללה. על ידי שילוב צורות מסוימות של ייצוג האחר [...] התרגום מחזק את התפיסות ההגמוניות של הקולוניאליים'.⁴⁸

עמדותיה של נירניאנה לא היו מקובלות על חוקרים אחדים, שראו במחקר שלה הצגה חדיצדדית ולא מושלמת של סוגיית התרגומים בעידן הקולוניאלי. לדברי גורבהגט סינג, נירניאנה שוכחת שבניגוד גמור למטרות האימפריאליסטיות, הקלסיקות ההודיות שתורגמו לאנגלית, למשל, היו בעלות השפעה על עיצוב תודעה לאומית בקרב המשכילים ההודיים בעלי החינוך המערבי.⁴⁹

רישר ז'קמון, שדן בקשר בין הגמוניה תרבותית לבין תרגום לאור התרגומים מצרפתית לערבית, מצביע על ההיבטים החברתיים-פוליטיים של מעשה התרגום.⁵⁰ לדעתו, במצב הקולוניאלי פרדיגמות התרגום המנוגדות נראות כך: (א) בתרגום משפת תרבות הגמונית לשפת תרבות נשלטת המתרגם נראה כמתווך-עבד, שדרכו יסודות תרבותיים ולשוניים זרים חודרים לתוך תרבותו הנשלטת ומחמירים את בעיית הזהות התרבותית שלה; (ב) בתרגום משפת תרבות נשלטת לשפת תרבות הגמונית המתרגם נראה כמתווך מהימן, שבאמצעותו התרבות הנשלטת מאבדת את זהותה ונדבדבד מסתגלת ומאפשרת ליסוד הלשוני-תרבותי הנשלט להתקבל בתרבות ההגמונית.

לעומת זאת במצב הפוסט-קולוניאלי כך יהיו פני הדברים: (א) ההתנגדות של התרבות הנשלטת להגמוניה התרבותית-לשונית מובילה אותה בסופו של דבר לראות בתרגום דוגמה של 'התמערבות', כלומר קבלת נקודת המבט של התרבות המערבית ההגמונית. ההתנגדות הזאת יכולה לפעול בשני אופנים: לפני התרגום – כמסנן שבאמצעותו היא מגדירה לפי צרכיה והעדפותיה הספציפיים את התנאים ליבוא יצירה ספרותית מערבית; בתוך התהליך עצמו – כפעולה של התאמת היסוד הלשוני-תרבותי ההגמוני על ידי המתרגם כדי לאקלם אותו בתרבות הנשלטת; (ב) בתוך התרבות ההגמונית המשקל הגדל של יצירת המיעוט התרבותי מחיש את הופעתם של שני סוגי ביקורת: ביקורת על המסד האידאולוגי אשר מגביל את הייצוג של תרבויות לא מערביות, במיוחד בתוך תהליכי התרגום, וביקורת על 'היצוא' של מדעים בכלל ומדעי הרוח המערביים בפרט – כולל תאוריית התרגום – לתרבויות לא מערביות.

תאו הרמנס מציע להתמקד בהשפעה האידאולוגית והחברתית על התרגום מתוך תשומת לב מיוחדת לנורמות, שהן חלק ממבני הכוח בחברה. לדעתו הנורמות

47 נירניאנה 1992, עמ' 59-60.

48 שם, עמ' 3.

49 סינג 1994, עמ' 266.

50 ז'קמון 1992, עמ' 155-156.

רלוונטיות לתרגום מפני שהן מראות כיצד תרבות, או יסודות בתוכה, מכוונים יבוא ויצוא של תוצרים תרבותיים.⁵¹ דבריו סוגרים מעגל, מאחר שהם מחזירים אותנו שוב לתורת הנורמות של טורי, שבמחקר זה אימצתי כמסגרת תאורטית ומתודולוגית. מסגרת זו יכולה לספק הסברים להתנהגות תרגומית גם אם פעילות התרגום נתונה להשפעות חוץ-ספרותיות, אידאולוגיות והגמוניות.

0.3 מצב המחקר לגבי הגזרה הנחקרת ודרכי ביצוע המחקר הנוכחי

0.3.1 מצב המחקר לגבי הגזרה הנחקרת

הספרות המתורגמת לערבית לא זכתה עד היום למחקרים תיאוריים היכולים לתת תמונת מצב כללית או חלקית הן באשר לריבודה הן באשר למעמדה ברב-מערכת הספרותית הערבית. לכן חוקר התרגום הספרותי לערבית בעל הגישה התיאורית המעוגנת ביעד יכול להיתקל בכמה קשיים:

א. מחקרים רבים העוסקים בתרגומים לערבית יוצרים בליל מזור של המלצות דידיקטיות נורמטיביות על אופן התרגום הראוי עם סקירה היסטורית על פעילות התרגום מימי הביניים עד התקופה המודרנית, והם נעצרים לרוב באמצע המאה העשרים. מחקרים אלה אינם מבחינים בין סוגים של תרגומים, אלא דנים בכפיפה אחת בתרגומים למיניהם. הם גם אינם מסתמכים על גישות תאורטיות ברורות ומעודכנות.⁵²

ב. מחקרים שונים התמקדו בגזרה ספציפית ומצומצמת מאוד מבחינה כרונולוגית, גאופוליטית, סוגתית וכיוצא בזה.⁵³ עיקר תשומת הלב הופנתה למצרים, הן בשל חלקה בפעילות התרגום הן בשל הקושי האובייקטיבי לעקוב אחרי פעילות זו בעולם הערבי כולו. צמיחתן של מדינות ערביות עצמאיות אחרי שנים רבות של קולוניאליזם בריטי וצרפתי יצרה הבדלים בולטים ביניהן בהיקף פעילות התרגום, באופייה, בספרות המוצא המועדפת וכיוצא בהם.⁵⁴ אין פלא אפוא שהליגה הערבית והארגון הערבי לחינוך, תרבות ומדע הקדישו מאמצים ניכרים לקידום פרויקטים פן-ערביים שיגבירו את שיתוף הפעולה והתיאום בין מדינות ערב בתחום התרגום.⁵⁵

51 הרמנס 1996.

52 ראה למשל חירי 1989; דיאוי 1992; שומלי 1996.

53 ראה למשל סומך 1979; זקמן 1992; חטיב 1995; עבוד 1995.

54 בייקר 1998.

55 חירי 1989, עמ' 112-117.

ג. הביבליוגרפיות הקיימות בחלקן אינן מעודכנות ובחלקן מתמקדות בגזרה ספציפית ומצומצמת.⁵⁶

ד. למיטב ידיעתי, מלבד מחקריו של עבדו עבוד,⁵⁷ שדנים אך ורק בספרות המתורגמת מגרמנית לערבית ולהפך, לא היה דיון נפרד ומקיף על תרגומים מספרויות מוצא הנחשבות כיום יוקרתיות פחות מן האנגלית והצרפתית, אף שמערכות התרגומים מהספרויות היוקרתיות פחות הגיעו בתקופות ובאזורים מסוימים למעמד מרכזי בספרות המתורגמת. למשל הספרות המתורגמת מרוסית, שהייתה בעלת מעמד רב משקל בספרות הפלסטינית בסוף המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים,⁵⁸ לא זכתה כנראה להתייחסות מחקרית הולמת.

ה. החוקרים הערביים התעלמו כליל מתאוריית הרב-מערכת ומתורת נורמות התרגום שבעקבותיה, אף שתאוריות אלה עומדות בבסיס מחקרים תיאוריים רבים המעוגנים ביעד. ראוי לציין שגישת אבן-זהר וטורי ננקטה במחקרו של ששון סומך על הספרות המתורגמת לערבית במאה התשע עשרה.⁵⁹

מלבד קשיים אלה, שהם נחלת חוקר הספרות המתורגמת לערבית בכלל, מתברר שבחקר התרגום הספרותי הערבי ובחקר הספרות הערבית המודרנית הייתה התעלמות מוחלטת מהגזרה הנחקרת כאן. למעשה, גזרה זו זכתה רק להתייחסויות בודדות, שלא נועדו לתאר את אופייה ואת מעמדה בספרות המתורגמת לערבית ובתרבות היעד הערבית אלא לעסוק בהיבטים הבלשניים של התרגום מעברית לערבית,⁶⁰ בתרגומים ובמתרגמים ספציפיים⁶¹ ובחוויות ובהתרשמויות אישיות של העוסקים בתרגום.⁶² ואילו מחקרי הגישוש שאני פרסמתי נועדו בעיקר לתת סקירה כללית על התפתחות הגזרה הנחקרת, בעיותיה ומאפייניה, ובוודאי לא הייתה כוונתם לעסוק במגוון המטרות שהוצבו במחקר הנוכחי.⁶³

0.3.2 המחקר הנוכחי

0.3.2.1 הקורפוס

הגזרה הנחקרת בספר זה מוגדרת על פי כמה קריטריונים:

- 56 ראה למשל בדראן 1972; סמעאן 1978; ח'טיב 1995. וראה ביבליוגרפיות נוספות והערות בעניין מוגבלותן אצל עלוש 1987, עמ' 294-300.
- 57 למשל עבוד 1995.
- 58 ח'טיב 1995, עמ' 15-19.
- 59 סומך 1979; בגרסה האנגלית: סומך 1991, עמ' 75-82.
- 60 דהאן תש"ם.
- 61 ראה למשל סומך 1978; 1984א; 1998ב; מורה תש"ט; שניר 1991; מואסי 1995.
- 62 ראה למשל שמאס 1985; נאטור 1996/1995; עינאים 1997.
- 63 ראה למשל כיאל 1998; 1999ב.

א. **לשון המוצא וספרות המוצא:** לשון המוצא של התרגומים המהווים את הגזרה הנחקרת היא הלשון העברית, וספרות המוצא של תרגומים של תרגומים אלה היא הספרות העברית המודרנית. במסגרת זו נכללים גם תרגומים שנעשו מתרגומים מתווכים בשפות אחרות. חשיבותה של גזרה זו נובעת במיוחד מהעובדה שהיא גזרת התרגומים העיקרית בספרות המתורגמת לערבית בישראל, לפחות מהבחינה הכמותית.

ב. **מערכת היעד:** הדיון מתמקד בשתי מערכות יעד בספרות הערבית, המצרית והפלסטינית, והמערכת הספרותית הפלסטינית כוללת גם את ספרותם של הפלסטינים אזרחי ישראל (ראה להלן סעיפים 1.1.2, 1.2.1). הבחירה הזאת נבעה מכמה סיבות: (1) התנהלותה של רוב פעילות התרגום בגזרה הנחקרת בשתי מערכות אלה; (2) היותה של מצרים בעלת מעמד מרכזי ודומיננטי בספרות הערבית המודרנית, כך שהתפתחותה של הספרות הערבית המקורית והתקבלותה של הספרות המתורגמת מושפעות במידה ניכרת, לפחות הושפעו עד שנות השישים של המאה העשרים, ממה שקורה במצרים (ראה להלן סעיף 1.1.1);⁶⁴ (3) היקפה העצום של פעילות התרגום הספרותי בעולם הערבי והשוני באופייה של פעילות זו בין מדינות ערב השונות מחד גיסא ובין העולם הערבי לישראל מאידך גיסא.

ג. **התקופה הנחקרת:** התקופה שהמחקר עוסק בה היא השנים 1948-1990. שנת 1948 נבחרה לנקודת התחלה משום שבשנה זו התחולל שינוי פוליטי, חברתי, תרבותי ולשוני חשוב מבחינת תרבות היעד הערבית. הקמתה של מדינת ישראל הייתה מלווה במהפך דמוגרפי, כאשר הערבים, שקודם לכן היו הרוב בשטח שהוקמה עליו המדינה, הפכו למיעוט אתני, תרבותי ולשוני. שנת 1990 נבחרה לנקודת סיום משתי סיבות: (1) כדי שיהיה מרווח זמן בין נקודה זו למועד ביצוע המחקר שיאפשר לחוקר התבוננות אובייקטיבית ומקיפה יותר; (2) בשנות התשעים, ובמיוחד אחרי הסכמי השלום עם הפלסטינים ועם ירדן, התחוללו כמה שינויים בגזרת תרגומים זו. שינויים אלה, שקשה עדיין לעמוד על טיבם ועל השלכותיהם לעתיד, ראויים להתייחסות נפרדת.⁶⁵

ד. **הסוגה:** מחקר זה מתמקד בעיקר בסיפורת המיועדת למבוגרים, וזאת משלוש סיבות עיקריות: (1) לסיפורת מעמד חשוב בספרות המתורגמת לערבית בכלל; (2) השירה מחייבת דיונים נרחבים בענייני פרוזודיה, והדבר דורש דיון נפרד; (3) תרגומים ועיבודים המיועדים לילדים פועלים על פי עקרונות מיוחדים, וגם הם מחייבים דיון נפרד.⁶⁶

64 נסאג' 1980, עמ' 16-19.

65 להתייחסות כזאת ראה למשל סומך 1998.

66 לדיון כזה ראה שביט 1981.

יש להעיר כי סטיות קלות משני הקריטריונים האחרונים, התקופה והסוגה, נעשו כדי לחדד ולבסס מסקנות מסוימות בנוגע לנורמות התרגום. מכל מקום, גזרת התרגומים שהוגדרה על ידי שלושת הקריטריונים היא גזרה רחבה. על כן ראיתי לנכון לבחור קורפוס מצומצם שיהווה מדגם שלה.⁶⁷ לצורך זה נבחרו מהמצאי המלא (ראה להלן סעיף 1.3) תרגומים מגוונים ככל האפשר מן הבחינות האלה: מקומות ההוצאה לאור של התרגומים (ישראל, העולם הערבי), הסוגות (רומן, נובלה, סיפור קצר), המתרגמים (לפי מוצאם האתני, השתייכותם הפוליטית, מידת מעורבותם בפעילות התרגום), המחברים (מרכזיים, שוליים, מזוהים פוליטית, א־פוליטיים), תקופות ההוצאה לאור, סוגי המוציאים לאור ומעמדם (ממסדי, לא־ממסדי, מרכזי, שולי).

0.3.2.2 המבנה

המחקר מחולק לשני חלקים עיקריים:

א. החלק הראשון עוסק בנורמות המקדימות, הקובעות, כאמור, את מדיניות התרגום ואת ישירות התרגום. הדיון מתמקד בשיקולים ובאילוצים שהנחו את המתרגמים, המוֹלִים וגורמים אחרים באשר להחלטה אם לתרגם בכלל מן הספרות העברית, מה לתרגם, מאיזו שפה, היכן לפרסם את התרגום וכיוצא בזה. בחלק זה נבחן גם מעמדה של הגזרה הנחקרת בספרות המתורגמת לערבית והשפעת מעמד זה על הנורמות המקדימות.

ב. החלק השני עוסק בנורמות הביצועיות, הקובעות, כאמור, את דרכי תרגום הטקסטים בפועל. הדיון מתמקד בשני הסוגים של הנורמות הביצועיות, המטריציאליות והטקסטואליות־לשוניות. בתוך הנורמות הטקסטואליות־לשוניות יש התמקדות בארבעה סוגי נורמות – הקובעות את אופן השימוש במילונים עבריים-ערביים, את מאפייני הלשון וערכיותה הסגנונית, את מידת ההתערבות של העברית והסטייה מכללי הלשון הערבית ואת המניפולציות הבין־תרבותיות.

הדיון בנורמות הביצועיות כולל עיסוק בנורמה הראשית, בהייררכייה בין הנורמות וביחסי הגומלין הדינמיים ביניהן לבין מעמדה של גזרה זו בספרות המתורגמת לערבית בישראל ובעולם הערבי לאורך התקופה הנידונה.

0.3.2.3 דרכי הביצוע

המחקר הוא מחקר תיאורי, והוא בוחן את מקומה ואת מעמדה של הגזרה הנחקרת או חלקים ממנה בספרות המתורגמת לערבית. הוא גם בודק את יחסי הגומלין בין מעמד זה לבין הנורמות המתגלות בגזרה הנחקרת או בחלקים ממנה. זיהוי מעמדה

67 ראה בביבליוגרפיה: טקסטים מתורגמים ומקורותיהם.

של הספרות המתורגמת וריבודה הפנימי נעשה לפי אמות מידה שונות, כמו מעמד ההוצאה והמתרגם, ההתקבלות בקרב הביקורת, המעמד בספרות המוצא, התכונות הצורניות של הטקסט המתורגם, דרכי ההפצה והיכללות בתכניות לימודים. חילוף הנורמות המנחות בגזרה הנחקרת או בחלקים ממנה נעשה על ידי בדיקת הסדירות של תופעות מסוימות בטקסטים המתורגמים, כיוון שסדירות כזו מלמדת על עצם קיומן של נורמות. אפשר לטעון כי ככל שהסדירות בהופעתן רבה יותר, כך פעולתן של הנורמות חזקה יותר.⁶⁸ בעיקרון אפשר לחלץ את הנורמות מן הטקסטים עצמם או בהשוואתם לטקסטים המקוריים.

המחקר מתבסס בעיקר על המודל המתודולוגי שעיצב ושכלל טורי במחקריו. על פי מודל זה אפשר לזהות את הנורמות באמצעות שני מקורות עיקריים:⁶⁹ מקורות טקסטואליים – הטקסטים המתורגמים עצמם או רשימת מצאי אנליטית שלהם; מקורות חוץ-טקסטואליים – ההצהרות הביקורתיות והתאורטיות שנעשו בנוגע לתרגומים בכלל או בנוגע לתרגומים ספציפיים.

לנוכח המודל של טורי התבצע המחקר בשני שלבים עיקריים.

השלב הראשון – חילוף הנורמות המקדימות ותיאור מעמדה של הגזרה הנחקרת לאחר נקיטת שני צעדים:

א. הכנת רשימת מצאי אנליטית של הספרות המתורגמת מעברית לערבית (להלן סעיף 1.3.1) והסקת מסקנות ראשוניות על הנורמות המקדימות ועל מעמדה של גזרה זו. מסקנות אלה התבססו בעיקר על נתונים כגון מספר התרגומים בגזרה זו לעומת גזרות אחרות, הסוגות המתורגמות ומשקלה של כל סוגה, הבימות והמתרגמים הפעילים ומעמדם, תפוצתם והתקבלותם של התרגומים ומעמדם של הטקסטים המקוריים בספרות המוצא.

ב. ניתוח אמירות מפורשות של המתרגמים, המו"לים, המבקרים וגורמים נוספים באשר למדיניות התרגום שלהם. אמירות כאלה, שיש להתייחס אליהן במשנה זהירות, אפשר למצוא בהקדמות, באחריות דבר, בסקירות, בראיונות וכיוצא בזה.

השלב השני – חילוף הנורמות הביצועיות וגילוי תפיסת התרגום הכוללת בקורפוס התרגומים על ידי שימוש בהליכים שהוצעו במודל של טורי:⁷⁰

א. בדיקת מידת קבילותו של טקסט הנחשב לתרגום בתרבות היעד. ההשערה בדבר היותו טקסט מתורגם נובעת מהצגתו כתרגום או בשל קיומו של טקסט בשפה אחרת שהוא אמור להחליף.

68 ראה טורי 1977, עמ' 32; ויסברוד 1989, עמ' 21.

69 טורי 1995, עמ' 65.

70 שם, עמ' 36-39, 70-101.

- ב. מציאת טקסט היכול להיחשב לטקסט המקור המתאים ביותר ומיפוי טקסט היעד או חלקים ממנו על טקסט המקור הזה או על חלקים ממנו.
- ג. זיהוי זוגות של 'פתרון+בעיה' כיחידות השוואה מידיות. הזיווג נעשה לפי העיקרון הקובע שבעיית תרגום מסוימת המוצבת על ידי קטע מטקסט המקור תיפתר בתוך גבולותיו של אותו הקטע מטקסט היעד.
- ד. תיאור הקשרים בתוך זוג של טקסט יעד וטקסט מקור.
- ה. ניסוח הכללות ראשוניות על השקילות התרגומית (היחסים הממשיים בין טקסט היעד לטקסט מקור) בין אותם טקסטים.
- ו. הרחבת הקורפוס לפי עיקרון מסוים, כגון מתרגם, אסכולה של מתרגמים, תקופה, סוג טקסט או תופעה טקסטואלית-לשונית ואחר כך חזרה על ההליכים הקודמים בכל זוג טקסטים של תרגום ומקור.
- ז. ניסוח הכללות באשר לתפיסת התרגום הכוללת בקורפוס.
- סדר ההתקדמות בהליכים אלה איננו בהכרח אנכי אלא דמוי לולאה, כך שהיה אפשר בכל שלב לשוב ולבדוק דברים שהופיעו בשלבים קודמים. תהליך הגילוי עצמו לווה בהנחות ביאור ובאינטואיציות, והן השפיעו על הליכי הגילוי השונים.